

ПОЛОЖАЈ РАДНИКА У ТРАНЗИЦИОНОМ ДРУШТВУ

Резиме

У овом раду аутор се бави положајем радника и транзиционим процесом у постсоцијалистичким земљама централне и источне Европе. Прелаз са централно-планске економије на неолибералну економију слободног тржишта, довео је до катастрофалних последица од којих се поједина друштва још увек опорављају. Транзициони процес је од ових земаља створио економски зависна друштва на периферији светског капиталистичког система. Брзом приватизацијом, која је спроведена у већини земаља у транзицији, највише су изгубили радници, што је резултирало повећањем сиромаштва и неједнакости. У таквим условима створена је класа радника тзв. прекаријат, који би требало да представља модерну радничку класу. Међутим, испоставиће се да је прекаријат ништа друго до модерних робова који су озбиљно деградирани када су њихова права у питању. Транзициони процес у неолиберални капитализам је донео само антидемократски и антицивизацијски поредак који једино опстаје захваљујући недостатку алтернативе.

Кључе речи: транзиција, неолиберализам, радници, прекаријат, Србија.

УВОД

Прошло је више од тридесет година како су бивше комунистичке земље у средњој, источној Европи и Совјетском Савезу започеле процес транзиције. Пад Берлинског зида који је симболично представљао „крај историје” (Ф. Фукујама) и победу либерализма над комунизмом, значио је уједно и промену једног система за који се сматрало да није функционалан. Наиме, источноевропска постсоцијалистичка друштва, која су неговала један потпуно другачији економски модел, који се заснивао на централном планирању и друштвеној својини, прихватила су потпуно другачији модел, неолиберални модел, који се заснива на приватној својини и слободном тржишту где се улога државе максимално минимализује. Творци неолиберализма су упорно истицали да је „слобода избора” (М. Фридман) кључна и да морају постојати како економске тако и политичке слободе. Међутим, оно што нам нисту рекли, јесте, да слободна тржишта не постоје и да је то само политичка флоскула коју је тешко дефинисати (Х. Ц. Чанг) и да се иза ње крију мултинационалне корпорације као „главни архитекти неолибералног *Вашигтонског консензуса*” (Н. Чомски).

¹ slobodanmlc@gmail.com

Транзиција спроведена у бившим комунистичким земљама, таква каква је, створила је „зависна друштва на периферији и полупериферији светског капиталистичког система” (Љ. Митровић) са једном новом класом капиталиста тзв. „компрадорска буржоазија” (В. Вратуша) попут олигарха у Русији и тајкуна у Србији. Обе групе су се обогатиле тако што су услед брзе приватизације купиле већину друштвене својине која је отишла у бесцење. Радници су за то време постали највећи губитници транзиције (Н. Новаковић), о њима није имао ко да брине. Закони о раду који су се доносили углавном су ишли на руку новим капиталистима, заробљеницима новца. Док су нови капиталисти профитирали и увећавали своје богатство, погони су се постепено смањивали, фабрике су се гасиле, а број незапослених повећавао.

У академским круговима се већ тридесет година води расправа о транзицији и приватизацији док друштво све више срља у понор, у којем је створена огромна неједнакост и у којем су богати све богатији а сиромашни све сиромашнији. Данас, након више од тридесет година од почетка транзиције чини се да је неолиберални економски модел омануо... или пак није?

ТРАНЗИЦИЈА ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКИХ ЗЕМАЉА У НЕОЛИБЕРАЛНИ КАПИТАЛИЗАМ

Етимолошки гледано, реч транзиција потиче од латинске речи *transitio*, што значи прелаз. У економској литератури појам *транзиција* дословно представља прелаз из социјалистичког централно-планског економског система на економски систем слободног тржишта (тржишна економија) који је заснован на „поштеној конкуренцији”. У домаћој и светској литератури је написан велики број радова на тему транзиције у постсоцијалистичким источноевропским земљама. Углавном, заговорници приповедају о транзицији као „прогресивном току модернизације, који је унилинеаран, неизбежан, иреверзибилан, привремено болан али неопходан, ради јачања конкурентске способности привредних субјеката у домаћој и у међународној подели рада” (Vratuša, 2012: 10). Међутим, прелаз из централне на тржишну економију за многе земље у транзицији је имао негативан ефекат, тако да су многе земље остале заробљене „у вртлогу транзиције” (Љ. Митровић).

Транзиција у економском смислу је неодвојива од неолиберализма. Неолиберална економска доктрина је спроведена у постсоцијалистичке земље добро опробаном методом, „шок терапијом” (Н. Клајн)². То је значило да су на микроекономском плану све ове земље морале да прихвате брзо спровођење приватизације, дерегулације и либерализације. Економисти су наивно веровали да ће ова три постулата на којима почива неолиберална доктрина решити све економске проблеме (Ј. Душанић). Међутим, уместо решавања проблема добили

² О „шок терапији”, Наоми Клајн (Klein, 2008: 19) истиче следеће: „Да би се економска шок-терапија могла примјенити у потпуности потребна је додатна и снажна, колективна траума; траума која демократску праксу укида или привремено или трајно”.

смо „зависна друштва” (Љ. Митровић) на полупериферији и периферији светског капиталистичког система.

Постсоцијалистичке земље које су почетком деведесетих година започеле процес преласка из централно-планске у тржишну економију прихватиле су програм економских реформи, познатији као *Вашингтонски консензус*,³ који су Међународни монетарни фонд (ММФ), Светска банка (СБ), администрација САД-а и УСАИД припремили за „наметање” земљама у транзицији (Dušanić, 2008: 27). Овај програм економских мера је највише примењен у Јужној Америци, подсахарској Африци, а падом Берлинског зида и распадом Совјетског Савеза и у источноевропским земљама. Родрик (2008: 136) истиче да је: „Вероватно било више приватизације, дерегулације и либерализације у Јужној Америци и Источној Европи него било где другде у било ком периоду економске историје”.

Грађани су очекивали много од транзиције, те су с тога здушно прослављали пад комунизма и радовали се „слободи” и „демократији”. Међутим, време ће показати да су били преварени и занесени пропагандном бајком о неолибералном капитализму као доктрини која ће донети благостање. Уместо тога наступила је рецесија која је донела масовну незапосленост, сиромаштво и социјалну беду (Kostadinović & Anđelković, 2019: 1082). Да је Вашингтонски консензус потпуни промашај сложили су се и критичари и апологети овог програма истичући да такав систем реформи није дао жељене резултате, јер: „колапс аутопута у земљама у транзицији из комунизма у тржишну привреду био је неочекивано дубок и дуготрајан. Након више од деценије од уласка у реформе, многе земље и даље нису достигле ниво БДП-а из 1990. године” (Rodrik, 2008: 137).⁴

Јан Швејнар (Jan Svejnar), Чешки економиста, истиче да су стратегије транзиције у бившем совјетском блоку биле углавном усмерене ка макроекономској стабилизацији и микроекономском реструктурирању, што је подразумевало институционалну и политичку реформу. Швејнар даље истиче да се водила велика расправа о брзим реформама или реформама „великог праска”,⁵ како их другачије назива, на-

³ Џозеф Стиглиц, некада виши потпредседник и главни економиста Светске банке а данас један од већих критичара неолиберализма о *Вашингтонском консензусу* истиче следеће: „...нето-ефекат политика успостављених Вашингтонским консензусом је сувише често био да се обезбеди корист за мањину на рачун већине, богатих на рачун сиромашних. У многим случајевима комерцијални интереси и вредности су заменили бригу за животну средину, демократију, људска права и социјалну правду” (Stiglitz, 2004: 33–34).

⁴ Што се тиче земаља на Балкану, ту се ситуација не разликује много од осталих земаља у транзицији, јер: „по свим индикаторима развијености, ове земље су данас испод нивоа свог развоја из 1989. године” (Mitrović & Veličković, 2015: 206). Божо Драшковић, у студији *Неолиберална доктрина и економска политика у Србији*, истиче да је: „предтранзициони самоуправни економски систем био економски и социјално успешнији од транзиционог” (Drašković, 2015: 23).

⁵ У делу *Национална држава и феномен глобализације* Јирген Елзесер истиче следеће: *Велики прасак* из 1986. године одстранио је не само сваку јавну контролу каматних стопа и величине кредита, већ је укинуо и традиционалне границе банкарског пословања трговаца вредносним папирима и берзанских спекуланата у држави. Тако се

спрам постепених реформи. Занимљиво је да су се готово све земље одлучиле за реформу „великог праска” (Svejnar, 2002: 4–5).

Русији је за време мандата Бориса Јељцина наметнута неолиберална идеологија „шок терапијом”, а највеће заслуге за то припадају Билу Клинтону тадашњем Америчком председнику који је давао подршку Г-7 и Међународном монетарном фонду у спровођењу драстичних економских мера. За саветника⁶ Бориса Јељцина је био постављен Џефри Сакс, економиста са Харварда, који је најзаслужнији за реформе спроведене у Пољској. Сакс је сматрао да Јељцин треба да истраје „у приступу „великог праска“ економској транзицији који је захтевао укидање контроле цена, приватизацију готово 250.000 државних предузећа у власништву и либерализација трговине” (Steger & Roy, 2010: 56–57). Као награду, добили су нови аранжман са Међународним монетарним фондом, што је значило и ново задуживање.

У периоду између 1990. и 2000. године у Русији је дошло до пораста криминала у друштву, док се животни век у овом периоду скратио за четири године, што се може приписати лошем животном стандарду. С друге стране, брзом приватизацијом створила се нова класа олигарха „који су извукли новац из земље далеко брже од прилива милијарди које је Међународни Монетарни Фонд уливао као помоћ” (Stiglic, 2009: 59). Све ово говори да је транзиција из комунизма у капитализам брзом приватизацијом била погрешан модел економског развоја. Џозеф Стиглиц истиче да је неуспех био много већи него што је показивала статистика БДП-а јер је у бившим Совјетским земљама „транзиција с комунизма на тржиште донела, уместо очекиваног новог просперитета, пад дохотка и животног стандарда од чак 70%” (Stiglic, 2009: 9).

За многе земље централне и источне Европе, као и за земље бившег Совјетског Савеза, период од 1990. до 2000. године био је практично изгубљен, јер је криза која је уследила или тзв. „трансформациона депресија” трајала у просеку шест година, у Пољској је трајала око две године, док је у Молдавији и Украјини трајала чак десет година. Највећи пад производње је забележен у земљама попут Босне и Херцеговине (- 88%), Грузије (- 75%), Јерменије (- 69%) и Молдавије (- 68%). Најбоље су прошле земље попут Чешке, Узбекистана, Пољске и Словеније које су изгубиле 15-20% БДП-а (Birch & Mykhnenko, 2010: 10).

Почетна релација или „трансформациона депресија” оставила је дубок траг на економију земаља у транзицији од којег се неке од земаља до данашњег дана нису опоравиле што их је оставило на периферији и полупериферији светског капиталистичког система. Пораст корупције „у транзиционим друштвима из социјализма у капитализам” је довела до стварања нове класе капиталиста јер су „инсти-

шtedни улози већине становништва црпе за казино игре” (Elzeser, 2009: 27).

⁶ Јован Душанић истиче да су: „многи саветници који су у земље у транзицији долазили из иностранства направили „блиставе“ личне каријере, а за њима је у земљама у којима су гостовали, по правилу, остајао хаос у привреди и додатно осиромашен народ” (Dušanić, 2008: 22).

туције државе често биле стављене у службу прерасподеле богатства са друштва у корист појединаца” (Drašković, 2015: 32) што је само оставило сумњу у исправност реформи.

Пораст корупције, сиромаштво, економска неједнакост, само су неки од разлога што је велики број становника источноевропских земаља одлучио да срећу потражи у земљама западне Европе (пре свега Немачке) и у скандинавским земљама (углавном Норвешка). Јер како Рејнарт истиче, у делу *Спонтани хаос: Економија у доба вукова*: „Као у старом средњем веку, нови средњи век створиће масу незапослених људи који ће лутати трагајући за било каквим послом” (Rejnart, 2010: 30). Рејнарт је овде видео опасност по Немачку и Норвешку јер је сматрао да Источни део Европе неће добро поднети деиндустријализацију и шок терапију, те да ће „у Европи, у „новом средњем веку“ гомиле незапослених лутати од земље до земље” и да ћемо „вероватно морати дуго да плаћамо за тржишну либералну лудост из доба вукова” (Rejnart, 2010: 185).

ТРАНЗИЦИЈА И ПРИВАТИЗАЦИЈА У СРБИЈИ

Када се говори о неолибералној транзицији у Србији, ставови су подељени међу социолозима, економистима и другим истраживачима у друштвеним наукама. Међу водеће критичаре неолибералне транзиције у Србији свакако спадају: С. Комазец, Ј. Душанић, Н. Катић, В. Вратуша, Н. Новаковић, С. Антонић, Ј. Митровић, У. Шуваковић и други. Из пера ових аутора изашло је доста текстова, монографија и уџбеника на тему неолибералне транзиције, која ће очигледно наставити да заокупља пажњу и младих истраживача, јер ће се Србија у догледно време тешко извући из „лабиринта транзиције” (З. Стојиљковић) у који је упала.

У Србији се транзициони период не разликује много од источноевропског и совјетског транзиционог периода. Наиме, транзициони период у Србији можемо поделити на два периода. Први период је почео од 1989 до 2000. године, док се за други период сматра да је почео од 2001 до 2009. године (Drašković, 2010: 10). Занимљиво је да су оба периода транзиције праћена турбулентним политичким и економским дешавањима. Први период је пратио распад СФРЈ, што је довело до почетка ратова и санкција од стране Уједињених Нација. Тај период изолације је дефинитивно имао велики утицај на индустрију у Србији што је довело до пада производних активности и хиперинфлације. Други период је праћен бомбардовањем од стране НАТО пакта 1999. године, што је такође довело до урушавања српске привреде јер је велики број индустријских објеката био уништен. Као последица свих ових догађаја дошло је до промене структуре у производњи где је: „битно смањено учешће индустрије (посебно металске, електро и хемијске) и грађевинарства, а повећано пољопривреде, традиционалних услуга и енергетике. Опадање формалног сектора делимично је надокнадила сива економија. Српска привреда практично се вратила у преиндустријску фазу, тамо где је била пола века раније” (Mijatović,

2005: 13–15).

Јасно је да су ова два „крвава” периода деведесетих година прошлога века представљала колективни шок што је била припрема терена за оно што ће уследити касније, а то је примена економске шок терапије налик на источноевропске постсоцијалистичке земље и бивше земље совјетског савеза. То истиче и Наоми Клајн у делу *Доктрина шока: капитализам катастрофе*: „НАТО-ови напади на Београд 1999. године створили су увјете за брзу приватизацију у бившој Југославији” (Klein, 2008: 18). Шок терапија спроведена на овакав варварски начин коштаће Србију много, не само економски већ и демографски, културолошки, итд.

Након петооктобарских промена 2000. године, у Србији су створени сви услови за транзицију неолибералног типа, што је значило и брзу приватизацију. У периоду од 2002–2008. године спроведена је приватизација без *социјалне одговорности* (Љ. Митровић). Шувакловић истиче да је у Србији: „приватизација вршена „ради приватизације”, а не ради раста продуктивности до кога би довела улагања у модернизацију технологија и производних капацитета” (Šuvaković, 2013: 62). Самим тим што се у Србији за процес приватизације данас сматра да је „пљачка друштвене својине и радника”, довољно говори како је она спроведена.

Рађене су разне анкете чији је главни задатак истраживања био да прикаже задовољство грађана након промена. Истраживање које је спроведено 2004. године јасно илуструје да су грађани Србије видно незадовољни стањем у земљи, те својим социјалним и материјалним статусом. У овом истраживању је „чак 74% грађана Србије било незадовољно својим социјалним положајем, 51% грађана је своју материјалну ситуацију описивало као „лошу” и „неиздрживу”, а да „ствари у Србији иду у погрешном смеру” мислило је 57% грађана” (Branković и Antonić, 2006: 28). С друге стране, истраживање спроведено 2005. године јасно показује мишљење грађана о спроведеној приватизацији. Наиме „44% грађана мисли да је приватизација „чиста пљачка“, 27% да је „нужна али да се спроводи на погрешан начин“, 26% не зна да је оцени, а овакву каква је подржава тек три посто грађана Србије” (Mihailović, и: Šuvaković, 2014: 93). Оба истраживања су јасан показатељ да је транзиција у Србији ишла у погрешном смеру.

Дакле, после петооктобарских промена расположење код грађана Србије се није много променило, чак штавише, може се рећи да се погоршало, јер су очекивања након петог октобра потпуно изневерена. Као последицу лоше спроведене приватизације имамо пораст сиромаштва, социјалне неједнакости, пад наталитета, пораст корупције и криминала где је створена једна нова класа капиталиста, тзв. „компрадорска буржоазија” (В. Вратуша) која се обогатила „на несрећи државе и народа” (П. Анђелковић). С. Антонић у делу *Елита, грађанство и слаба држава* прави поделу на четири интересне групе: евалуаторе, реформаторе, бизнисмене и мисионаре који представљају „антилиберални картел” (Antonić, 2006: 35–37). С друге стране, Љ. Митровић прави поделу на три фракције које представљају „но-

вобуржоазију” у Срба, и то: номенклатурна буржоазија, мафијашка лумпенбуржоазија и предузетничка буржоазија (Mitrović, 2012: 150). Прве две Митровић сматра за „паразитске” и „шпекулативне” фракције буржоазије, док за предузетничку буржоазију сматра да једина допринноси друштвеном развоју и модернизацији.

Интересне групације које су набројали С. Антонић и Љ. Митровић су дубоко укорене у све поре српског друштва. Чиниоци ових групација су углавном страначки функционери, тј. такозвана политичка елита с једне стране и тајкуни, тј. новопечени бизнисмени с друге стране. Обе групације интензивно раде на свом задатку реформисања српског друштва, свака на свој начин, уз посредство ментора из Брисела и Вашингтона, амбасадора најзначајнијих држава, невладиних организација, Међународног монетарног фонда и Светске банке. Циљ је један, уклањање државе као главног конкурента, чак и по цену укидања демократских вредности. Значајну подршку у овом подухвату имају од академске, културне и медијске елите, тј. „мисионарске интелигенције” (С. Антонић, 2006).

Улогу академске елите, „интелектуалаца опште праксе” (М. Брдар), не треба занемарити јер су управо они, својим апологетским приступом неолиберализму, дали велики допринос транзиционом процесу. Међутим, интересантна је чињеница да су то углавном бивши левичари некада марксистички оријентисани а сада гласноговорници „отвореног друштва” Карла Попера, чију је идеју Џорџ Сорос живео и популаризовао у источноевропским земљама. Брдар истиче да су „многи од тих интелектуалаца марксистички дринловани против либерализма” који су „Поперову филозофију идеолошки прогањали” преко ноћи постали „аквизитери неолиберализма” који су уз помоћ Карла Попера „прогањали преостале следбенике Карла Маркса” (Brdar, 2008: 9).

У Србији се на транзициони процес не гледа са претераним симпатијама, јер је Србија, као и остале земље трећег света, земље које се налазе на „периферији и полупериферији светског капиталистичког система”, постала (нео)колонија крупног капитала⁷. Велику улогу у стварању (нео)колонија имају мултинационалне корпорације које контролишу тржишта, тако да је прича о поштеној конкуренцији само једна илузија из „неолибералне бајке” (В. Милутиновић). Уместо слободног тржишта, у којем је свако конкурентан, имамо мултинационалне корпорације које држе монопол на тржишту и на тај начин малим и средњим предузећима не дозвољавају да се развијају на прави начин, већ својом моћи, преко новца којим располажу, одређују правила игре што је у потпуној супротности од изворне идеје неолиберализма. С тога, данашње светско тржиште све више личи на „капиталистички тоталитаризам” (Д. Фузаро) и „тржишни фундаментализам” (Ц. Стиглиц), праћено „економском примитивизацијом” (Е. Реинерт).

⁷ Љ. Митровић констатује да транзиционе земље, „демонтажом социјализма и социјалне државе нису доживеле истински развој и напредак”, већ да су доживеле „транзициону релацију, олаку распродају националних ресурса странцима, масовну незапосленост, сиромаштво, рестрикције у области радних и социјалних права...” (Mitrović, 2012: 65).

Транзиција која је спроведена у источноевропским земљама, бившем Совјетском савезу и Србији званично је требала да демократизује ова друштва, уместо тога добили смо „хајд парк” демократију (Ј. Митровић). Дакле, транзиција није представљала „нови талас демократизације” а „поготово не рестаурацију”, већ је представљала „квалитативну промену” што се односило на „радикалне промене система, друштвеног уређења, промену друштвених вредности, схватања, морала, идентитарну и промену културних образаца, али и својинских односа, што је значило општу приватизацију” (Šuvaković, 2014: 16–17). Наравно да идеја ментора са Запада није била демократизација друштва у бившим комунистичким земљама, већ је главна идеја била деиндустријализација друштва и стварање нових економско зависних друштава.

ПРЕКАРНИ РАДНИЦИ – МОДЕРНА РАДНИЧКА КЛАСА ИЛИ МОДЕРНИ РОБОВИ?

Од почетка транзиције па све до данас радници се налазе у незавидној ситуацији, у једном подређеном положају, обесправљени, уплашени за своју егзистенцију и за своју будућност која не делује перспективно. С обзиром да је транзиција донела један потпуно другачији економски модел, тако се и однос према радницима мењао. Закони о раду који су доношени, нису донесени како би се заштитио радник, већ да би се заштитио власник капитала, што је потпуни апсурд. Али ту се види сва природа суровог неолибералног капитализма који све више поприма облике новог колонијализма тј. (нео)колонијализма.

Да се овако срамни закони донесу најзаслужније су политичке елите тј. марионете Запада, које су зарад останка на власти у стању све да ураде. Тако су закон о раду и закон о приватизацији донесени на штету радника и државе. Први због тога што је дао претерано велика овлашћења власницима фабрика (овде се ради о страним власницима или мешовитим фирмама) који могу у било којем тренутку отпустити раднике, а други што је „легализовао пљачку и отимачину државне и друштвене својине” (Anđelković, 2016: 30).

Да је у Србији све наопако постављено говори и чињеница да су за спорне законе о раду и законе о пензионом осигурању, који су изгласани 2014. године, гласале странке које су лево оријентисане и које би по природи своје политичке оријентације требало да заступају права радника. Шуваковић истиче да су одлуком да изгласају спорне законе „леве” партије „изневериле не само своје програмске ставове, већ и све оне губитнике транзиције које су убеђивали да баш њихове интересе штите и који су за њих гласали” (Šuvaković, 2014: 72–73). Шуваковић је овде веродостојно указао на сву дволичност српских политичких чинилаца, који се радника сете само у време предизборних кампања када своје популистичке фразе понављају као на траци, а када се домогну власти погазе своје речи.

Пре доношења овог закона, тадашњи министар за рад и борацка питања Александар Вулин је изјавио следеће: „Не доносимо ми закон

о раду да би смањили права радника већ да би процес производње био једноставнији. Нико овде раднике не доживљава као роба. И радник није роб. О његовим правима ће морати да се води рачуна” (RTS, 30. 05. 2014). Ове речи тадашњег министра су звучале обећавајуће. Међутим, оно што је изговорено у теорији, није потврђено у пракси, што је у Србији постала нормална појава.

Као последицу овог закона који је министар бранио горе наведеним речима, данас, осам година касније, радници су чини се у никад горој ситуацији. Листајући дневну штампу и интернет портале можемо наићи на следеће наслове: *Синдикати: Положај радника у Србији све неповољнији* (Аутономија, 24. 02. 2020), *Србија још у „раном капитализму”* (DW, 01. 05. 2019), *Отказ синдикалном поверенику у Јури* (Машина, 22. 04. 2021), *У Антиву послато на принудне одморе или отпуштено око хиљаду радника, тврде обавештавали их СМС порукама* (Југмедиа, 08. 02. 2021), *Расте број незапослених: Посебно погођени прекарни радници и млади* (Машина, 10. 02. 2021), *Права запослених драстично се не поштују* (Данас, 27. 07. 2019), итд. Из ових наслова је лако извући закључак у каквом положају се данас налазе радници у Србији, у земљи чији представници на власти воле да истакну да је „економски тигар” који бележи највећи раст БДП-а у „новијој Српској историји”.⁸ Где је проблем?

Наиме, срж проблема, с којим се суочавају радници у Србији данас јесу уговори о раду, који им се нуде при запошљавању. Иностране компаније које долазе у Србију, чији се доласци најчешће помпезно најављују преко пропагандних гласила уз присуство највиших званичника власти, имају ту слободу да раднике прво запошљавају на одређено време, док се радник не покаже довољно добрим за ту компанију. Такав начин запошљавања можда и не би био споран да не постоји један, чини се на први поглед, мали проблем. Тај мали проблем јесу агенције за запошљавање које су ове компаније ангажовале као помоћ у проналажењу радника. Радници запослени преко ових агенција су у јавности познати као „радници на лизинг”. Ко су радници на лизинг?

Радници на лизинг су радници који у савременој теорији могу да се поистовете са прекарним радницима који се сматрају новом радничком класом. Термин *прекаријат* је настао комбиновањем речи *precarious* (неизвесно, несигурно) и *пролетаријат*. Оно што је карактеристично за обе групе јесте то да раде на привременим и повременим пословима, пословима по уговору о делу и на одређено време, па све до рада „на црно” (Anđelković, 2019: 79). Узалудно је, наиме, говорити о прекаријату као о новој радничкој класи, јер како Боро Солеша пише у свом ауторском тексту за дневни лист *Данас*: „Млади прекаријат пре личи не грчке или римске робове него модерну радничку класу” (Danas, 08. 04. 2014).

Године 2019, фебруара месеца, компанија *Леони* која у Србији послује на локацијама у Прокупљу, Малошишту, Нишу и одавно

⁸ Ова крилатица је постала обавезна у говорима готово свих представника владајуће коалиције.

у Краљеву, захтевала је од својих радника да „добровољно одустану од радних права”. Потписивањем овог документа, који је анонимном објавом доспео у жижу јавности, давањем сагласности послодавац би могао да „радницима мења плату, накнадно смањује део зараде, организује ноћни рад дуже од једне недеље месечно или их премести на рад у место удаљено више од 50 км од тренутног, па чак тражи сагласност и да своје запослене упути на рад код другог послодавца” (Mašina, 07. 02. 2019) Међутим, овај захтев компаније није прошао јер је притисак јавности био огroman тако да су привремено одустали.

С каквим проблемима се још суочавају „радници на лизинг” најбоље је описао радник Т. Д. који је за телевизију N1 изјавио следеће: „Нисам имао права на одмор, на боловање, на слободне дане” (N1, 08. 08. 2019). Делује нестварно да у 21. веку постоје овакве појаве, да радници раде без права на одмор и слободне дане. Оно што је запрепашћујуће, јесте, да је око 100.000 радника у Србији, 2019. године било запослено на овај начин. Према статистичким подацима које су радили синдикати у Србији, сваки десети радник је био запослен преко агенције, што је више од пет одсто од укупног броја запослених, док је у Европској унији тај број доста мањи и износи 1,6 одсто (RTS, 30. 05. 2019).

Скупштина Србије је усвојила закон о агенцијском запошљавању који је почео да се примењује од 1. марта 2020. године. јер до тада положај радника запослених на овај начин није био регулисан законом. С обзиром да је положај „радника на лизинг” у незавидном положају, новим законом би требало да добију уговоре на неодређено време са агенцијама за запошљавање, што би требало да им омогући иста права као радницима запосленим код послодавца. Међутим, проблем са овим законом је у томе што је остављен простор за манипулацију, јер је послодавцима дозвољено да запошљавају готово све раднике преко агенције. Предлог синдиката, да преко агенција за запошљавање не може бити запослено више од десет одсто запослених код послодавца, није прихваћен (Dnevnik, 11. 12. 2019).

Јасно је да су радници оваквим видом запошљавања деградирани када су њихова права у питању, јер страх за егзистенцијом је оправдан и огroman⁹. Доводи се чак у питање и штрајк као легитимни начин радничке борбе (Marković, 2014; Novaković, 2005), који представља „класни сукоб у класно подељеном друштву и једно од основних права које је гарантовано *Декларацијом о људским правима*” (Novaković, 2005: 309), јер компаније ништа не спречава да побуњеним радницима поделе отказе и замене их другим „радницима на лизинг”.

У *Општој декларацији о правима човека* у члановима 23. и 24. јасно је дефинисано да „свако има право на рад, на слободан избор запослења, на једнаку плату за једнаки рад уз разумно ограничење радног време” (Heseli, 2011: 43–44). Очигледно је да је декларација постала само мртво слово на папиру, барем у случају земаља у цен-

⁹ Говорећи о прекарним радницима Пјер Бурдије у делу *Сигнална светла* истиче следеће: „Објективна несигурност је основ једне субјективне несигурности која данас.... дотиче све раднике” (Burdije, 1999: 95).

тралној и источној европи, јер многе земље попут Чешке, Словачке и Румуније користе право да запосле „раднике на лизинг” чак и из суседних земаља, попут Србије. То нам јасно показује дволичност Европске уније, „Европе банкара” (П. Бурдије), чије бирократе очигледно ништа не интересује осим „профита” који је у овом случају „изнад људи” (Н. Чомски).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Транзициони процес у земљама источне и централне Европе је уместо модернизацијског процеса добио епитет „антимодернизацијски процес” (У. Шуваковић), јер је створио „зависна друштва на периферији светског капитализма” (Љ. Митровић). Јаз који је створен између сиромашних и богатих је све већи и продубљује се из године у годину. Премда многи аутори указују на положај радника у данашњем друштву, државне институције изгледа немају довољно слуха да чују с каквим проблемима се суочавају „највећи губитници транзиције”, већ намећу законе који иду управо на њихову штету, а све у служби крупног капитала.

Да је на делу један антидемократски и антицивизацијски процес показује и то што данас, у срцу Европе, имамо случај да у појединим компанијама радници раде по 12 сати у две смене,¹⁰ што нас враћа у период с почетка 19. века када је Роберт Овен осмислио мото „осам сати рада, осам сати рекреације и осам сати одмора”. Док се у развијеним западноевропским и скандинавским земљама ради на томе да се радно време смањи са осам сати на шест (Danas, 15. 02. 2018), што је и очекивано услед технолошког напретка. С друге стране у земљама источне и централне Европе је „на делу стратегија ретрадиционализације” што ће значити „рефеудализацију ауторитарног политичког система” (Mitrović, 2002: 605–606).

Изгледа да се заиста „историја понавља двапут” (Хегел). Питање је само, да ли сада присуствујемо „фарси или трагедији” (Маркс)? Из наведеног, рекло би се да присуствујемо и фарси и трагедији, само не знамо колико чина има ова драма и да ли смо ближи заплету или крају? Поједини првоборци неолибералне доктрине попут Френсиса Фукујаме и Џефрија Сакса данас мењају исказе. Тако, Џефри Сакс истиче да је „био и остао социјалдемократа” (Џ. Сакс), док са друге стране, Фукујама, који је пре више од тридесет година најављивао крај историје, данас говори да је „неолиберализму одзвонило” (Ф. Фукујама).

Међутим, без обзира на све препреке са којима се суочава неолиберална идеологија она и даље опстаје, као и након светске финансијске кризе која се догодила 2008. године, када су многи најављивали крај неолиберализма који се није десио. Разлог томе је сасвим сигурно недостатак праве алтернативе. Наиме, уништавањем социјалне државе или државе благостања, изгубљена је нада да може доћи до било

¹⁰ Компанија *Континентал* у Чешкој Републици у којој је аутор овог текста провео 3 месеца као прекарни радник.

какве промене у светском систему. Свакако да великог удела у томе има и „левица” која након пада Берлинског зида делује статично. Њен покушај да се помири са капитализмом је довео до тога да радници у њу изгубе поверење и приклоне се „десници” која је, с друге стране, снажном реториком приволела раднике у свој табор. С обзиром да се „десница” традиционално залаже за капиталистички економски систем, радници су с обе стране, и са „леве” и са „десне”, остављени на цедилу.

Наиме, потребне су нове снаге на „левици” у виду друштвених покрета који ће заговарати једну социјалдемократску идеју, засновану на политичким и економским једнакостима и који ће својим активним деловањем чинити праву опозицију садашњем неолибералном систему. Време истиче, неолиберализму као и планети земљи, која је доведена у опасност услед климатске кризе. Уколико нас сам опстанак не натера да размислимо којим путем ћемо кренути „неолиберализам ће нашу цивилизацију дословно довести до краја” (Stiglitz, 2019).

ЛИТЕРАТУРА

- Anđelković, P. *Ka domaćinskoj ekonomici: sociološki ogledi*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet, 2016.
- Anđelković, P. „Sjaj i beda prava“. U *Pravo u funkciji društvenog razvoja*, priredio D. Mitrović, 73–90. Kosovska Mitrovica: Pravni fakultet, 2019.
- Antonić, S. *Elita, građanstvo i slaba država*. Beograd: Službeni glasnik, 2006.
- Birch, K. & V. Mykhnenko. “Introduction: A World turned Right Way Up”. In *The Rise and Fall of Neoliberalism: The Collapse of an Economic Order*, edited by K. Birch & V. Mykhnenko, 1–20. Zed Books Ltd, 2010.
- Brdar, M. “Pouke skromnosti”. U Karl Popper, *Otvoreno društvo, nauka i filozofija*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2008.
- Burdije, P. *Signalna svetla: prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1999.
- Drašković, B. *Kraj privatizacije i posledice po razvoj*. Beograd: Institut ekonomskih nauka, 2010.
- Drašković, B. (2015). “Neoliberalna doktrina i ekonomska politika u Srbiji”. U *Strukturne promene u Srbiji – Dosadašnji rezultati i perspektive*, uredio I. Stošić, 15–31. Beograd: Institut ekonomskih nauka.
- Dušanić, J. B. *Bećarska ekonomija*. Beograd: Beogradska poslovna škola, 2008.
- Elzesser, J. *Nacionalna država i fenomen globalizacije*. Beograd: Jasen, 2009.
- Hesel, S. *Pobunite se!* Beograd: VBZ, 2011.
- Klein, N. *Doktrina šoka. Uspon kapitalizma katastrofe*. Zagreb: VBZ, 2008.
- Kostadinović, A. G. i P. M. Anđelković (). “Tranzicija: iz socijalizma u (pre) okrenuti socijalizam”. *Socioloski pregled* 53, 3 (2019): 1071–1101.
- Marković, P. J. „Radnički štrajkovi u socijalističkom i tranzicionom društvu

- Jugoslavije i Srbije“. *Tokovi istorije* 1 (2014): 53–74.
- Mijatović, B. “Opšti pregled tranzicije u Srbiji”. U *Četiri godine tranzicije u Srbiji*, redactor B. Begović i B. Mijatović, 9–34. Beograd: Centar za liberalno-demokratske studije, 2005.
- Mitrović, Lj. “Odnosi rada i kapitala i uloga sindikata u postsocijalističkim društvima u tranziciji”. *Teme* 4 (2002): 597–614.
- Mitrović, Lj. *U vrtlogu tranzicije: Srbija u kontekstu globalnih i regionalnih procesa*. Niš: Filozofski fakultet u Nišu, 2012.
- Mitrović, Lj. i D. Veličković. “Neoliberalism, Inequality and Social Conflicts”. *Godišnjak Učiteljskog fakulteta u Vranju* 6 (2015): 203–212.
- Novaković, N. “Štrajkovi u Srbiji od 2000. do 2005. Godine”. *Sociološki pregled* 39, 3 (2005): 309–325.
- Rejnert, E. *Spontani haos: ekonomija u doba vukova*. Beograd: Čigoja štampa, 2010.
- Rodrik, D. “Zbogom Vašingtonskom konsenzusu, zdravo vašingtonskoj pometnji?” *Panoeconomicus* 2 (2008): 135–156.
- Steger, M. B. & R. K. Roy. *Neoliberalism: A Very Short Introduction* (Vol. 222). Oxford University Press, 2010.
- Stiglic, D. *Protivrečnosti globalizacije*. Beograd: SBMx, 2004.
- Stiglitz, J. *Uspjeh globalizacije*. Zagreb: Algoritam, 2009.
- Stiglitz, J. *The End of Neoliberalism and the Rebirth of History*. Retrieved December, 1, 2019.
- Šuvaković, U. *Tranzicija: prilog sociološkom proučavanju društvenih promena*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet, 2014.
- Šuvaković, U. “Tranzicija i modernizacija”. *Srpska politička misao* 3 (2013): 57–75.
- Svejnar, J. (). “Transition Economies: Performance and Challenges”. *Journal of Economic Perspectives* 16, 1 (2002): 3–28.
- Vratuša, V. *Tranzicija – Odakle i kuda?* Beograd: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 2012.

Интернет извори

- Klasnić, R. (Ferbruar 07, 2019). Intervju sa radnikom Leonija: „Bolje nemamo, gore nećemo naći”. *Mašina*. Dostupno na <https://www.masina.rs/intervju-sa-radnikom-leonija-bolje-nemamo-gore-necemo-naci/>, pristupljeno: 03.05.2021
- Loš položaj radnika u Srbiji. (Maj 30, 2014). *RTS*. Dostupno na <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/1611353/los-polozaj-radnika-u-srbiji.html>, pristupljeno: 29.04.2021
- Mitrović, J. (Maj 30, 2019). Rad na lizing, ko su obespravljeni radnici Srbije. *RTS*. Dostupno na <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/3539611/rad-na-lizing-ko-su-obespravljeni-radnici-srbije.html>, pristupljeno: 04.05.2021

Oko 100.000 “radnika na lizing”: Više neće biti najamnici. (Decembar 11, 2019). *Dnevnik*. Dostupno na <https://www.dnevnik.rs/ekonomija/naslovi/oko-100000-radnika-na-lizing-vise-nece-biti-najamnici-11-12-2019>, pristupljeno: 06.05.2021

Osmočasovno radno vreme je pogubno za organizam. (Februar 15, 2018). *Danas*. Dostupno na <https://www.danas.rs/zivot/osmocasovno-radno-vreme-je-pogubno-za-organizam/>, pristupljeno: 07.05.2021

Soleša, B. (April 08, 2014). Slepa snaga modernih robova 21. Veka. *Danas*. Dostupno na <https://www.danas.rs/drustvo/slepa-snaga-modernih-robova-21-veka/>, pristupljeno: 03.05.2021

Veselinović, T. (Avgust 08, 2019). Agencijsko zapošljavanje: Omča oko vrata radnicima ili korist s jednakim pravima. *NI*. Dostupno na <https://rs.n1info.com/biznis/a506194-radnici-na-lizing-jednaka-prava-ili-zloupotreba/>, pristupljeno: 04.05.2021.

THE POSITION OF LABORS IN A TRANSITIONAL SOCIETY

Summary

In this paper, the author deals with the position of labors and the transition process in the post-socialist countries of Central and Eastern Europe. The transition from a centrally planned economy to a neoliberal free-market economy has led to catastrophic consequences from which some societies are still recovering. The transition process has made these countries economically dependent societies on the periphery of the world capitalist system. The rapid privatization has been carried out in most transition countries and left labors in a difficult position, resulting in increasing poverty and inequality. In such conditions, a class of workers was created, the so-called precariat, which should represent the modern working class. However, it will turn out that the precariat is nothing but modern slaves who are seriously degraded when it comes to their rights. The transition process to neoliberal capitalism has brought only an anti-democratic and anti-civilization order that only survives due to the lack of an alternative.

Key words: transition, neoliberalism, labors, precariat, Serbia.